

Lingüística Galega
a contribución do
Instituto da Lingua Galega

LaborHistórico

Volume 3 - Número 1 - jan./jun. 2017

Sumário

Limiar	10
---------------	----

Henrique Monteagudo
Rosario Álvarez

Dossiê Temático

Lingua e sociedade en Galicia	14
--------------------------------------	----

Henrique Monteagudo

Investigar, elaborar, divulgar. O Instituto da Lingua da Universidade de Santiago de Compostela	49
--	----

Serafín Alonso Pintos

A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade	63
--	----

Rosario Álvarez
Xulio Sousa

A edición de textos en Galicia (da Idade Media aos Séculos Escuros)	76
--	----

Ana Boullón

Situando o galego no terreo da investigación lingüística: os traballos de fonética e fonoloxía	93
---	----

Elisa Fernández Rei
Xosé Luís Regueira

A gramática galega, un río de curso curto e sinuoso. Panorama histórico dos estudos gramaticais sobre o galego	111
<i>Francisco Cidrás</i> <i>Francisco Dubert-García</i>	
Panorama actual da lingüística histórica galega	126
<i>Xavier Varela Barreiro</i> <i>Ricardo Pichel</i>	
Avances e tendencias actuais en lexicografía galega	149
<i>Ernesto González Seoane</i> <i>Antón Santamarina</i>	

A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade

*The study of Galician language variation:
from ALGa to the present*

Recebido em 30 de janeiro de 2017. | Aprovado em 21 de abril de 2017.

DOI: <http://dx.doi.org/10.24206/lh.v3i1.17107>

Rosario Álvarez¹
Xulio Sousa²

Resumo: Este artigo presenta unha revisión selectiva da produción científica das últimas catro décadas sobre a variación lingüística do galego moderno. Como obra de referencia de partida tómasse a publicación do *Atlas Lingüístico Galego*, pola relevancia especial que tivo no desenvolvemento e coñecemento dos estudos sobre o galego, tanto na academia galega como na comunidade científica internacional. A presentación das investigacións organízase en tres eixes fundamentais: os estudos de dialectoloxía e xeografía lingüística, as investigacións en sociolingüística variacionista e os traballos sobre o contacto de linguas. A intención dos autores é ofrecer unha panorámica xeral que permita coñecer as liñas de investigación fundamentais e as achegas que maior repercusión tiveron no período analizado.

Palabras-chave: variación lingüística; dialectoloxía; sociolingüística variacionista; contacto de linguas; galego.

Abstract: This article offers a selective review of scientific writing over the last forty year about linguistic variations in modern Galician. The publication of the *Atlas Lingüístico Galego* was taken as the starting point, given its key importance for the development and knowledge of Galician in both Galician academia and the international scientific community. Studies are presented in three sections: dialectology and linguistic geography, variationist sociolinguistics, and language contact. The authors set out to provide a broad overview of the major lines of research and main approaches that have been influential in the field in the period covered.

Keywords: linguistic variation; dialects; dialectology; sociolinguistic variation; language contact; Galician.

---

¹ Catedrática de Filología Galega da Universidade de Santiago de Compostela e investigadora do Instituto da Lingua Galega (USC), Galiza, España. rosario.alvarez@usc.es.

² Profesor titular de Filología Galega da Universidade de Santiago de Compostela e investigador do Instituto da Lingua Galega (USC), Galiza, España. xulio.sousa@usc.es.

Introdución

O interese por investigar as variedades lingüísticas no dominio galego xurdiu, do mesmo xeito ca noutros espazos románicos, ao mesmo tempo que se ían asentando os fundamentos da lingüística como disciplina científica. O ilustrado Sarmiento, considerado por algúns autores o precursor da dialectoloxía na península, aproveitou as súas viaxes por Galicia para recadar información léxica e morfosintáctica que lle permitiu realizar proveitosas reflexións sobre a variación xeográfica do galego (ÁLVAREZ, 1997). As falas galegas chamaron a atención de moitos estudosos e curiosos nas décadas posteriores, pero ata o século XX non se emprenderon iniciativas con base científica para coñecer a riqueza lingüística do idioma. Nas liñas que seguen presentamos unha breve revisión dos estudos de variación lingüística sobre o galego aparecidos nas últimas décadas, fundamentalmente a partir do inicio dos traballos de campo do *Atlas Lingüístico Galego* (ALGa). Nos traballos de Fernández Rei (1990), Regueira (2008) e Sánchez Rei (2011) poden atoparse exposicións sobre os precedentes do período que aquí abordamos.

1. Os estudos de dialectoloxía e xeografía lingüística

1.1. Con anterioridade á empresa do ALGa, a necesidade dunha recollida sistemática da rica variación diatópica do galego tradicional fora sentida e reclamada, de maneira explícita, en máis dunha ocasión, como unha tarefa imprescindible e urxente, mais tamén era vista como un asunto pendente que non se sabe cando nin con que medios se poderá atender. Véxanse, como mostra significativa, as palabras de Ramón Piñeiro, en 1962, no informe con que pretende convencer o Plenario da Real Academia Galega de que o grao de coñecemento alcanzado sobre o galego non abonda para acometer con éxito o empeño académico de redactar unha gramática normativa:

Ora, calquera dos dous camiños [para lograr o modelo de galego ‘común’, ‘oficial’] descansa necesariamente no coñecemento previo –e profundo– da nosa realidade lingüística. Tanto pra determinar cal dos dialeitos é o máis merecente de se converter no galego canónico –determinación que soio se podería acadar por vía comparativa– como pra escoller entre as múltiples formas hoxe eisistentes aquelas que deberán integrarse, como máis idóneas, no sistema normativo académico, compre partir do coñecemento sólido e fondo da realidade lingüística de Galicia. Sin esa base, toda tentativa que se faga carecerá de responsabilidade.

Necesitamos a unificación. A unificación necesita afincarse no coñecemento fondo, íntimo, da nosa realidade lingüística. ¿Estamos en posesión dese coñecemento? ¿Están estudados os complexos problemas lingüísticos que o galego plantexa? ¿Dispoñemos de datos ouxetivos e seguros en que basar, coa necesaria responsabilidade os criterios de unha sistematización normativa? Evidentemente, non. Velahí, xa que logo, a nosa primeira e máis urxente necesidade: facer ise estudo, percurar ises datos, acadar ise coñecemento (SANTAMARINA, 2009, p. 12-13).

A oportunidade chegou desde Nimega, a través de Manuel Alvar, coa encarga de realizar en Galicia as enquisas para o *Atlas Linguarum Europae* (ALE) —e mais, de paso, para o *Atlas Lingüístico de España e Portugal* (ALEP)—, que Constantino García e Antón Santamarina asumiron en nome do Instituto da Lingua Galega. Naceu deste xeito en 1973 o proxecto do *Atlas Lingüístico Galego* (ALGa), concibido como un atlas tradicional: cuestionario en papel, anotación escrita das respostas en transcripción fonética, enquisadores con formación filolóxica e informante único que correspondese coas características da xeografía lingüística tradicional. A concesión á modernidade limitouse á toma de mostras orais espontáneas en gravación magnetofónica e de fotografías. O ALGa tiña que fornecer a maior cantidade de información posible cos menores custos económicos e no menor prazo de tempo.

Sobre a base de enquisas temáticas empregadas en traballos académicos nos anos previos e das esixencias da encarga recibida, redactouse un cuestionario moi amplo (2711 cuestións, moitas múltiples). A magnitude do cuestionario, inusual en obras destas características, explícase por esa demanda social aludida con anterioridade, que determinou que o proxecto ALGa unise á concepción de atlas convencional un obxectivo evidente de inventario lingüístico masivo: por iso, antes das 2185 cuestións de léxico, o cuestionario prevía un conxunto de

preguntas para recoller a solución de determinados segmentos fónicos, algunhas variantes sintácticas e, sobre todo, unha morfoloxía moi completa, que para o verbo se desenvolveu aínda nun cuestionario adicional cos paradigmas das conxugacións regulares e a maior parte dos verbos irregulares. A pesar das limitacións do cuestionario (un caderno de 100 follas), aceptábanse e anotábanse respostas múltiples, con ou sen diferenzas semánticas ou de uso, e moita información adicional. Estas decisións metodolóxicas son moi discutibles desde o punto de vista da xeografía lingüística, pero explicables tendo en conta a vontade de recolleita lingüística masiva con referencia xeográfica.

Estableceuse unha rede de 167 puntos distribuídos de forma bastante regular no territorio galegófono, aproximadamente 1 punto de enquisa por cada 200 km² e por cada 17.500 habitantes (49 na Coruña, 39 en Lugo, 31 en Ourense, 33 en Pontevedra, 7 en Asturias, 5 en León e 3 en Zamora). Os datos foron obtidos entre novembro de 1974 e xullo de 1976 por tres enquisadores (Francisco Fernández Rei, Manuel González e Rosario Álvarez), na maior parte dos casos en solitario nos respectivos puntos de enquisa (GARCÍA et al., 1977).

A publicación do ALGa iniciouse en 1990 e segue en curso. Ata o momento publicáronse dous volumes correspondentes á morfoloxía verbal e nominal, un á fonética e tres de léxico. Os índices da obra son consultables a través dunha aplicación web (SOUSA, 2017). A información preséntase a dobre cara: na esquerda, o mapa cos símbolos interpretativos correspondentes; e na dereita, a relación de variantes e os símbolos que as representan, con toda a información identificativa e explicativa ordenada en notas.

O proxecto do ALGa deu froitos moito antes de se iniciar a publicación. Os seus materiais foron base de numerosos traballos realizados nos anos posteriores á investigación de campo (FERNÁNDEZ REI, 1979; ÁLVAREZ, 1980; GONZÁLEZ, 1980) e, sobre todo, para a configuración do estándar do galego moderno, nomeadamente as *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (1977) e as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1982), e mais o *Vocabulario ortográfico da lingua galega* (1989), que fixa a forma estándar das palabras e serve de base aos dicionarios modernos (entre eles o *Dicionario da Real Academia Galega*) e ás aplicacións informáticas dos correctores de textos en galego.

Os datos do ALGa, desde moito antes de seren publicados, cambiaron por completo o panorama e permitiron un desenvolvemento da lingüística galega inimaxinable antes de contar con ese enorme banco de datos. Estes materiais propiciaron tamén a difusión de mapas coa distribución diatópica dos trazos máis relevantes, non só en artigos e publicacións científicas, senón, sobre todo, en obras de divulgación e en libros escolares. Esta información cartográfica das variedades galegas, que hai unhas décadas era unha incógnita, hoxe forma parte do acervo cultural común. En consecuencia, renovouse o interese pola variación dialectal e isto animou os investigadores a proseguiren nesta liña, aprofundando neste tipo de estudos a partir do material recollido ou complementándoo con aproximacións locais ou de pequenos dominios. O resultado foi un extraordinario desenvolvemento da dialectoloxía galega en moi poucos anos. Con todo, o interese pola variación diatópica foi tan absorbente que trouxo como efecto non desexado, ata época moi recente, o descoido dos tamén necesarios estudos doutros tipos de variación lingüística.

1.2. A pesar de ser o ALGa unha obra especialmente relevante, non é o único proxecto destacable no ámbito da xeografía lingüística. Con enquisas propias e alleas, realizadas no ámbito académico, Ríos Panisse presentara en 1973 a tese *Nomenclatura de la fauna y flora marítimas de Galicia* (RÍOS, 1977-1983), con datos referenciados en 49 portos de mar entre As Figueiras (Asturias) e Caminha (Portugal). En anos previos ao inicio do traballo do campo do ALGa, Antón Santamarina e Carmen Ríos Panisse fixeron as enquisas para o proxecto *Atlas lingüístico de los marineros peninsulares*, que non chegou a publicarse como tal.

As áreas máis estremeiras do territorio galego foron tamén obxecto de investigación doutros proxectos de xeografía lingüística de distinto alcance. En 1990 comezaron as enquisas do *Atlas Lingüístico de El Bierzo* (ALBI), que na súa rede de 24 puntos comprende localidades de lingua galega, leonesa e de transición (GUTIÉRREZ; FONTEBOA, 1996-2003). Fred Boller estudou a área en que conflúen o galego, o asturleonés e o portugués e publicou o resultado da investigación en forma de atlas de pequeno dominio (BOLLER, 1995). O *Atlas lingüístico de Castilla y León* (ALVAR, 1999) inclúe tamén información sobre localidades galegófons das provincias de León e Zamora. Por outra parte, o proxecto do *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Portugal e da Galiza*, en curso no Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, conta entre as localidades enquisadas lugares de Galicia, como puntos de mostra fóra do dominio lingüístico do portugués.

O galego está presente tamén en grandes proxectos de atlas lingüísticos transnacionais. Os datos do ALGa nutren a parte galega do *Atlas Linguistique Roman* (ALiR) e do *Atlas Linguarum Europae* (ALE). Finalmente, o galego está integrado no *Atlas Multimedia Prosódico do Espazo Románico* (AMPER) e esta participación implica a obtención e procesamento de datos propios con fin de ofrecer unha descrición da prosodia do espazo lingüístico románico. Unha investigadora do Instituto da Lingua Galega colabora como coordinadora do dominio galego nestes proxectos, en estreito contacto co equipo portugués.

A inicios deste século iniciouse un novo proxecto de edición e elaboración dos materiais inéditos do *Atlas Lingüístico da Península Ibérica* (ALPI), unha ambiciosa empresa científica da primeira metade do século XX que quedara suspendida, primeiro polo infortunio da Guerra Civil española e logo polas circunstancias políticas adversas tanto en España coma en Portugal. Galicia está representada no proxecto con información sobre 53 puntos do territorio administrativo galego. Investigadores do ILG participaron desde o inicio neste proxecto e parte dos materiais son xa accesibles a través de internet (GARCÍA MOUTÓN, 2016).

1.3. O desenvolvemento dos estudos de dialectoloxía e xeografía lingüística no período que estudamos xiran arredor de catro eixes principais.

1º A investigación sobre as variedades xeográficas do galego, xa iniciada con anterioridade ao proxecto do ALGa. O desenvolvemento deste atlas non interrompe esta tradición. A maioría destas contribucións son traballos en profundidade sobre a variedade lingüística dun dominio de extensión reducida (lugar, concello, conxunto de concellos). Algúns destes traballos pioneiros foron teses de doutoramento que presentaban unha boa descrición gramatical do seu ámbito, seguida dun complemento de carácter lexicográfico (vocabulario, descrición etnolingüística, pequeno atlas con variación léxica, etc.); en ocasións tamén con apéndices de textos transcritos (teses de Porto Dapena sobre a comarca de Ferrol, de Fernández González sobre os Ancares leoneses, de Santamarina sobre o val de Suarna, de Taboada Cid sobre o val de Verín, todas dos anos '70). A estes engádeselles un importante número de traballos de licenciatura de menor alcance.

Progresan desde un interese inicial centrado no léxico (unha pequena introdución contextualizadora seguida dun vocabulario, polo xeral disposto tematicamente, ou dunha descrición etnolingüística) a preocuparse pola descrición de cuestións fonéticas ou gramaticais que se consideran caracterizadoras desa fala, sobre a base dun amplo repertorio de textos transcritos. Logo derivaron cara a unha liña de traballos para os que os datos do ALGa non eran adecuados ou suficientes para basear unha descrición completa e rigorosa da lingua (por exemplo, o comportamento gramatical). A pesar de que os avances no proceso de estandarización foron colocando as prioridades dos investigadores na elaboración de obras de referencia (gramática e dicionario) e na produción de artigos de análise e interpretación dos datos colectados, os traballos “de falas”, en permanente renovación, nunca se abandonaron por completo.

2º A preocupación polos límites e fronteiras lingüísticas, tanto interiores coma respecto das linguas veciñas. Cos datos do ALGa, púidose debuxar por primeira vez o mapa dialectal de Galicia sobre a base de datos lingüísticos abundantes e ben localizados, mostrando que a variación diatópica se configura en tres bandas dispostas no sentido dos meridianos e integradas no contínuum románico constatable no norte da península ibérica. Dentro de cada bloque distínguense áreas, de límites difusos, caracterizadas pola concorrencia de fenómenos con isoglosas non coincidentes, que en todo caso se dispoñen no sentido dos paralelos (FERNÁNDEZ REI, 1982). Con posterioridade, estudos dialectométricos confirmaron a validez da análise e resultados obtidos co método tradicional, con pequenas diferenzas verbo do trazado das áreas (SOUSA, 2006).

O interese polos límites exteriores foi desigual. A fronteira oriental, en continuidade coas variantes asturleonesas, mereceu unha atención especial, sobre todo a partir dos anos noventa, tanto en traballos de campo realizados co obxectivo de precisar o seu trazado dentro da franxa de transición (BABARRO, 1994; SECO, 2001) coma nunha intensa liña de traballos sobre o “galego exterior” (é dicir, falado fóra do límite administrativo de Galicia); a eles únense, máis recentemente, os resultados do proxecto ETLEN (*Estudio de la Transición Lingüística en la Zona Eo-Navia*), desde a Universidade de Oviedo. A fronteira meridional, co portugués, recibiu menos atención específica, se cadra por se considerar, coincidindo co sentimento espontáneo de todos os falantes, que xa estaba ben trazada pola fronteira administrativa; con todo, non faltan traballos que afondan tanto nas características desa fronteira (lingüística, cultural, política; SOUSA et al. 2014) coma na súa formación, cruzando sobre o contínuum primitivo, que en certo modo se mantén, e partindo o territorio constitutivo común en dúas áreas, a do norte ocupada actualmente polo galego e a do sur polo portugués (ÁLVAREZ, 2015; MONTEAGUDO, 2017).

Nas últimas décadas comeza a haber unha tendencia a ultrapasar os límites fronteirizos e a colocar o estudo da variación galega nun contexto máis amplo, sexa no espazo galego-portugués sexa nun contexto hispánico ou románico máis amplo; polo mesmo, o galego resulta comprendido nos estudos que, cos mesmos presupostos, se realizan desde fóra de Galicia. Fan posible este florecemento un conxunto de factores que cómpre mencionar: a divulgación dos datos do ALPI, ata agora inaccesibles; a colaboración entre os equipos do ALGa (Galicia) e do ALEP-G (Portugal), e en xeral entre o ILG e o CLUL; a participación en redes colaborativas con equipos doutros centros de investigación españois e portugueses; por fin, o incremento e difusión dos estudos de variación lingüística sobre diferentes áreas, que permiten a comparación.

3º Ollada desde a perspectiva das disciplinas encargadas da descrición, análise e interpretación dos datos lingüísticos, a produción dialectolóxica foi desigual. A investigación sobre o léxico dialectal desenvolveuse case sen continuidade e deu lugar a proxectos de diferente alcance; unha parte del está sendo recollida no recurso web *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*, que ofrece tamén a cartografía (ÁLVAREZ, 2014-). O ALGa ten publicadas 894 cartas de léxico, e segue en curso de publicación cos volumes restantes. Os estudos de variación léxica centráronse, sobre todo, en determinar o inventario de variantes, a relación entre elas, a disposición territorial, as tensións existentes e as tendencias de cambio; hoxe trabállase tamén na determinación de áreas léxicas, co auxilio de métodos estatísticos, nomeadamente a dialectometría (ÁLVAREZ et al., 2004; 2006). Cómpre mencionar unha vizosa liña de investigación que esculca a distribución diatópica da toponimia de Galicia, con interesantes conclusións diacrónicas sobre o ámbito de determinadas formas léxicas, a formación de palabras, os morfos implicados, etc.

O coñecemento da variación morfolóxica do galego é moi grande. A constatación das diferenzas formais entre falantes de diversas áreas víronse, durante bastante tempo, como un posible atranco á unificación que debería presidir o galego estándar; ao mesmo tempo, o inventario de variantes e a súa descrición histórica e dialectal víase como base indispensable para a elaboración da norma común, que debía ser supradialectal. Por iso o ALGa lle dedicou tanta atención, con 430 cartas de morfoloxía verbal e 378 da non verbal; ademais, desenvolvéronse traballos particulares, tanto complementando esa información con novos ou renovados mapas obtidos con outras fontes coma analizando e interpretando os datos.

O volume do ALGa dedicado á fonética, no que se adoptou como perspectiva de organización dos materiais a evolución de determinados segmentos, compendia nas súas 423 cartas a solución moderna á maior parte dos fenómenos fonéticos, coa súa distribución diatópica. Algúns trazos, coma a gheada (uso de /h/ no canto de /g/) e o seseo (ausencia de /θ/ en determinadas áreas), mereceron unha atención especial, con abundante bibliografía, desde diferentes perspectivas.

A variación prosódica non foi tida en conta ata época moi recente, mais está tendo un grande desenvolvemento (FERNÁNDEZ REI, 2008). O equipo galego que colabora en AMPER, ademais de colocala no espazo románico e en frecuente contraste coa portuguesa, está centrado na variación da entoación e a prosodia dentro do galego, e na percepción que os falantes teñen desta variación dialectal.

A sintaxe dialectal foi tamén preterida, baixo tres pretextos: que o seu estudo non estaba urxido pola definición do estándar, toda vez que se consideraban aceptables todas as opcións “galegas” (isto é, non debidas á posible hibridación do español); que ao método da xeografía lingüística lle resultaba máis difícil recoller datos sintácticos; e que non se observaban diferenzas sintácticas evidentes entre falantes dos distintos territorios, polo que se presumía que a variación debía ser mínima e, por tanto, quizais o esforzo fose inútil. Por iso a sintaxe foi a última disciplina en incorporarse ao estudo desde o punto de vista dialectal; estaio facendo arredor dalgunhas das características gramaticais do galego (p. ex. os clíticos, en diversos tipos de construcións) e, sobre todo, nunha perspectiva territorial que supera o territorio galegófono ou ten en conta as variedades hispánicas contiguas (PEREIRA, 2014; BENITO, 2015).

4º Por último, a dispoñibilización do corpus histórico e dun amplo número de coleccións documentais medievais transcritas facilitou o acceso aos datos con que comezar a elaborar unha dialectoloxía histórica. A cartografía de determinados feitos lingüísticos, con cortes cronolóxicos entre a emerxencia do romance e a fin da Idade Media, permite elaborar hipóteses dialectolóxicas desde un punto de vista diacrónico. Os traballos céntranse, de momento, na evolución de determinados segmentos fónicos e, sobre todo, en formas gramaticais que interesan á morfoloxía histórica, mais axudan a comprender a disposición diatópica dos resultados actuais (ÁLVAREZ, 2004; 2007; ÁLVAREZ; XOVE, 2005; 2008).

2. A sociolingüística variacionista

A revolución que supuxeron para os estudos de variación lingüística os traballos de Labov e dos seus discípulos tardou en ter repercusión na investigación lingüística realizada en Galicia, e de maneira xeral no panorama ibérico. Aínda que na declaración de intencións da presentación do ALGa figuran como propósitos do proxecto testemuñar a influencia dos factores sociais na variación e identificar o sentido dos cambios lingüísticos que se anunciaban nos materiais estudados (GARCÍA et al., 1977, p. 9-10), a obra, como se apuntou máis arriba, é un traballo proxectado e desenvolvido de acordo cos principios da dialectoloxía da *pre-sociolingüística era*. O ALGa e as investigacións realizadas ao seu abeiro céntranse na descrición e análise da variación espacial e só de xeito moi secundario tratan outros factores (REGUEIRA, 1989). Por outra parte, é preciso sinalar que nunha revisión bibliográfica dos traballos de lingüística galega publicados nas últimas catro décadas axiña se recoñece que nos anos posteriores á oficialización do modelo normativo do galego abundan máis os traballos de carácter prescriptivo cás descricións que reparan na análise da variación e do cambio en galego (REGUEIRA, 2008). Na última década estase a producir unha mudanza nesta tendencia debido a unha actualización das metodoloxías empregadas e tamén a unha renovación da academia de investigadores.

Ata os anos que median entre o século XX e o XXI non aparecen os primeiros traballos que incorporan unha perspectiva máis ampla no estudo da variación lingüística en Galicia. Por unha banda, a descrición das variedades esténdese do ámbito rural ao urbano e repárase nas consecuencias do contacto entre variedades de galego e español en zonas rurais, periurbanas e urbanas; por outra, abandónase o ideal de procura dos falantes máis puros e conservadores da dialectoloxía tradicional e realízanse descricións que incorporan parámetros de variación máis diversos, como a idade, o sexo, a formación e o hábitat. Os traballos realizados sobre as variedades de galego e castelán faladas nas áreas das cidades de Pontevedra e Vigo (VALCÁRCEL, 2002; VIDAL, 1997), sobre o galego da comarca de Santiago (DUBERT, 1999) e do concello de Cangas (GONZÁLEZ, 2002) son exemplos de análises sincrónicas que incorporan visións actualizadas sobre a complexa realidade lingüística galega e que van máis alá da descrición do alcance territorial dos fenómenos lingüísticos.

A actualización dos marcos teóricos empregados levou a que nos anos posteriores se foran publicando novas achegas sobre a variación e o cambio lingüístico que están contribuíndo a construír unha visión máis completa e actualizada da realidade lingüística. Estes traballos incorporan os métodos de análise da lingüística variacionista, observan a variación desde unha perspectiva máis ampla e comezan a considerar o estándar, oral e escrito, entre as variedades analizadas (REGUEIRA, 1999; MONTEAGUDO, 2004; KABATEK, 2004). Do conxunto de variables analizadas nestas investigacións a que recibiu maior atención deica agora foi a do tempo. As transformacións socioculturais vividas pola sociedade galega no último terzo do século XX (urbanización, aumento da relevancia dos sectores económicos secundario e terciario, extensión da educación obrigatoria, mobilidade xeográfica, etc.) deron lugar a condicións que propiciaron o contacto entre variedades e os cambios lingüísticos nas súas formas faladas e escritas. A análise das diferenzas lingüísticas xeracionais son unha forma de coñecer as consecuencias destas mudanzas. Exemplos destacables deste tipo de estudos son os traballos de González et al. (2002) sobre os cambios interxeracionais no sistema de sibilantes no enclave lingüístico da Limia Baixa; as reflexións xerais de Sánchez Rei (2013) sobre o variacionismo xeracional; as investigacións de Regueira sobre cambios fonéticos e fonolóxicos, en que se atende tamén a outras variables non lingüísticas (REGUEIRA, 2009; 2014; 2015); e tamén boa parte dos traballos publicados no volume editado por Regueira e Fernández Rei (2017) sobre o cambio lingüístico no galego actual. Neste ámbito tamén se realizaron achegas relevantes sobre o cambio lingüístico en tempo real a partir da comparación de materiais proporcionados por proxectos de xeografía lingüística desenvolvidos en distintas épocas. A recuperación, edición e divulgación dos materiais do *Atlas Lingüístico da Península Ibérica* (GARCÍA MOUTON, 2016) serviu de acicate para a publicación de contribucións que contrastan os datos ofrecidos por este proxecto cos materiais recadados para o ALGa. As análises atenden de maneira especial aos aspectos máis atendidos nos atlas lingüísticos tradicionais: a fonética e o léxico (RODRÍGUEZ, 2009; 2012; LOUREDO, 2015; SOUSA, 2009; 2012; SOUSA; RODRÍGUEZ, 2017).

De maneira máis recente os estudos variacionistas sobre o galego dirixíronse cara a ámbitos pouco explorados aínda na lingüística románica: a análise das actitudes e crenzas dos falantes non especialistas sobre a variación lingüística (*language regard*), e o estudo da relación entre lingua e xénero, no sentido en que se vén utilizando o termo na análise do discurso. No seo do ILG iniciáronse proxectos nestas áreas que comezan a ofrecer os seus primeiros resultados (SANTOS; SUÁREZ, 2014; SUÁREZ, 2017).

O progreso observado nos estudos variacionistas sobre o galego estivo propiciado tamén pola constitución de cörpora de textos que facilitan o traballo de documentación dos fenómenos. Nos anos oitenta e noventa do século pasado iniciáronse os proxectos *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (TILG; SANTAMARINA, 1986) e *Corpus de Referencia do Galego Actual* (CORGA; DOMÍNGUEZ, 2008), que na actualidade poñen á disposición dos investigadores unha completa fonte de información sobre a lingua escrita dos últimos catros séculos. A pesar de que no conxunto de textos contidos no TILG se inclúen algunhas transcrisións de discursos orais, a documentación dos fenómenos de fala depende aínda de investigacións individuais. Esta carencia será reparada coa apertura para consulta libre do *Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega* (CORILGA), unha ferramenta que permitirá a consulta de transcrisións ortográficas e fonéticas anotadas de gravacións de lingua falada de diferentes niveis e rexistros.

3. O estudo do contacto de linguas

O devir histórico dos territorios políticos peninsulares propiciou que desde o nacemento das variedades romances as relacións de contacto entre elas fosen constantes. Por unha banda os contactos producíanse de xeito consecutivo entre as variedades que constituían o continuo románico peninsular; por outra, e en Galicia especialmente desde a Baixa Idade Media, a reorganización política arredor do reino de Castela fixo que variedades escritas e faladas do castelán comezasen a ser empregadas por cargos administrativos e eclesiásticos das principais cidades e vilas do reino español. Como consecuencia, esta lingua adquiriu unha posición de prestixio que ía determinar o seu influxo sobre o resto de variedades lingüísticas faladas en España (PUSCH; KABATEK, 2011). Nos manuais de historia social da lingua galega de Mariño (1998) e Monteagudo (2017) encóntranse descrições precisas das condicións políticas, sociais e administrativas que foron marcando a evolución deste escenario de contacto lingüístico. Como sinala o investigador José del Valle (2000), a situación actual que vive a sociedade galega é a dunha heteroglosia en que conviven diversas variedades de galego e español, moi determinadas no seu uso, entre outros factores, polo hábitat e idade dos falantes.

O contacto en Galicia entre as variedades de galego e español intensificouse desde mediados do século XX coa extensión do ensino obrigatorio en español, a urbanización da sociedade e a popularización dos medios de comunicación. As consecuencias deste contacto sobre o sistema lingüístico chamaron a atención dos investigadores desde o nacemento dos estudos de lingüística galega (MONTEAGUDO; SANTAMARINA, 1993) e foron observadas nos dous sentidos, do galego para o español e do español para o galego. A pesar de que a lingüística galega carece aínda dun estudo exhaustivo sobre as consecuencias do contacto entre galego e español, nas tres últimas décadas foron aparecendo achegas que contribúen a coñecer mellor a complexa realidade lingüística de Galicia. Estes traballos permiten recoñecer que non todas as variedades sociais se ven atanguidas do mesmo xeito pola convivencia do español e que a influencia non ten as mesmas consecuencias nos diferentes niveis de análise lingüística. A maioría das investigacións desenvoltas desde as últimas décadas do século pasado reparan de xeito particular en elementos morfosintácticos e léxicos do español rexistrados nas variedades máis tradicionais do galego, as faladas por persoas adultas residentes nas áreas rurais (GARCÍA, 1976; KABATEK, 1991; SILVA VALDIVIA, 1991; MONTEAGUDO; SANTAMARINA, 1993; FERNÁNDEZ REI, 1996; DUBERT, 2005; 2013); nos últimos anos o interese ampliouse tamén ao ámbito da fonética e da prosodia (REGUEIRA, 2009; DUBERT, 2013; FERNÁNDEZ REI, 2016). A partir dos inicios do século XXI os obxectivos e propósitos das análises estendéronse á variedades empregadas no ámbito educativo (SILVA DOMÍNGUEZ, 2003; SILVA VALDIVIA, 2004; 2013), nos medios de comunicación (ROMERO; NÚÑEZ, 2004) e no grupo de falantes identificado en sociolingüística coa etiqueta de neofalantes (REGUEIRA, 2012; RAMALLO, 2013). Tamén neste mesmo período se iniciou a publicación de contribucións que estudan os usos lingüísticos das variedades en contacto atendendo de xeito particular aos aspectos pragmáticos e discursivos (RODRÍGUEZ YÁÑEZ, 2007; PREGO, 2002; 2015).

É preciso sinalar que unha boa parte dos estudos realizados a partir dos anos oitenta do século pasado foron realizados desde unha perspectiva prescristivista, dado que se centraron en identificar os elementos do español utilizados polos falantes das variedades galegas e en propoñer formas alternativas consideradas máis auténticas (KABATEK, 1991). As obras de Fernández Salgado et al. (1991) e Graña (1993), dedicadas de maneira fundamental ao nivel léxico, ilustran esta corrente. Esta tendencia de estudo perdurou ata a actualidade e desembocou nos traballos de estrito rigor purista desenvoltos entorno á Universidade da Coruña (SANMARTÍN, 2009; FREIXEIRO, 2013; SÁNCHEZ REI, 2014). Nestes traballos promóvese un rexistro culto do galego baseado na condena de elementos sospeitosos de orixe nas variedades do español falado en Galicia ou ben descoñecidos en

portugués europeo e en variedades antigas do galego (REI-DOVAL, 2013). No volume publicado por Gugenberger et al. (2013) encóntranse achegas de especial interese para comprender o debate.

Os contactos entre galego e portugués teñen sido moito menos atendidos deica agora, tanto desde o punto de vista do galego coma do portugués. Deixando á parte as aproximacións desde a dialectoloxía, ás que se fai referencia máis arriba, os traballos de Beswick (2005; 2014) e de Santos e Suárez (2014) ofrecen novas perspectivas e datos interesantes as consecuencias do contacto entre as dúas linguas.

Peché

Nesta viaxe, por forza breve, pola investigación sobre a variación lingüística do galego contemporáneo producida nas últimas catro décadas quixemos poñer o acento sobre a mocidade dos estudos lingüísticos galegos en xeral —pouco máis de medio século, se exceptuamos as sempre honrosas excepcións e as publicacións precientíficas—. Por iso puxemos especial coidado en salientar as contribucións dos autores que se poden considerar pioneiros nas respectivas áreas ou liñas de traballo. Por fortuna, o gran desenvolvemento experimentado nalgunhas destas fai imposible non xa unha mención exhaustiva, senón mesmo unha escolma suficiente dos mellores traballos e investigadores para cada liña: nuns casos, colocamos algunhas referencias a título de exemplo ou orientación; noutros as posibles e xustas referencias persoais quedaron ocultas baixo alusións de tipo xeral. Por iso, en todos os casos, remitimos aos lectores interesados á *Bibliografía informatizada da lingua galega* (BILEGA) (<http://www.cirp.es/bdo/bil/bilega.html>) e a dúas das bibliografías críticas que teñen unha sección dedicada ao galego: *Linguistic Bibliography Online* e *The Year's Work in Modern Language Studies*.

Referencias bibliográficas

ALGa = Instituto da Lingua Galega (1990-): *Atlas lingüístico Galego*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza [Vol. I, Morfoloxía Verbal, 1990; Vol. II, Morfoloxía Non-Verbal 1995; Vol. III, Fonética 1999; Vol. IV, Léxico 2003; Vol. V, Léxico 2005; Vol. VI, Léxico 2016].

ALVAR, Manuel. *Atlas lingüístico de Castilla y León*. Valladolid: Junta de Castilla y León-Consejería de Educación y Cultura, 1999.

ÁLVAREZ, Rosario. Variación diatópica no Coloquio de Sarmiento. In: *O Padre Sarmiento e o seu tempo. Actas do Congreso Internacional do Tricentenario de Fr. Martín Sarmiento (1695-1995)*. Vol. II. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Universidade de Santiago de Compostela, 1997. p. 131-154. Dispoñible en: <http://www.consellodacultura.org/sarmiento/files/2008/04/actas_volume_2.pdf>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario. A variación *nosco, conosco, con nós* en galego medieval. *Verba* 31, p. 45-72, 2004. Dispoñible en: <<http://hdl.handle.net/10347/3412>>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario. Variación diatópica no período de emerxencia. In: BOULLÓN AGRELO, Ana Isabel (Ed.). *Na nosa lyngoage galega. A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2007. p. 373-397. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=95>>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario. Constituição e consolidação da fronteira galego-portuguesa. A difusão do léxico. In: FERREIRA, M. (Org.). *Descrição e ensino de línguas*. Campinas, SP: Pontes editores, 2015. p. 85-110. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.gal/gl/publicacions/contribucions/constituicao-consolidacao-fronteira>>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario (coord.). *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega, 2014-. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.gal/Tesouro>>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario. *O pronome persoal galego*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela, 1980.

ÁLVAREZ, Rosario; DUBERT GARCÍA, Francisco; SOUSA, Xulio (Eds.). *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2004. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/publicacion.php?id=320>>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario; DUBERT GARCÍA, Francisco; SOUSA, Xulio (Eds.). *Lingua e territorio*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2006. Dispoñible en: <http://consellodacultura.gal/mediateca/pubs.pdf/lingua_territorio.pdf>. Acceso en: 17 maio 2017.

ÁLVAREZ, Rosario; XOVE, Xosé. Alternancia vocálica en verbos do tipo *servir* no galego medieval. In: BOULLÓN AGRELO, A. I.; COUCEIRO, X. L.; FERNÁNDEZ REI, F. (Eds.). *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos en homenaxe a Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2005. p. 19-40.

ÁLVAREZ, Rosario; XOVE, Xosé. Os adverbios *alá/aló, acá/acó* en galego medieval. In.: CORRAL DÍAZ, Esther; FONTOIRA, Lydia; MOSCOSO MATO, Eduardo (Eds.). *A mi dizen quantos amigos ei. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2008. p. 377-403.

BABARRO FERNÁNDEZ, Xoán. A fronteira lingüística do galego co asturiano. Delimitación e caracterización das falas de transición dos concellos de Navia, Villalón, Allande e Ibias. In: FERNÁNDEZ REI, Francisco (Ed.). *Lingua e Cultura Galega de Asturias. Actas das I Xornadas da Lingua e da Cultura Galega de Asturias. Na busca das raíces da Terra Navia-Eo. Homenaxe a Dámaso Alonso (Grandas de Salime, 1990)*. Vigo: Xerais, 1994. p. 81-148.

BENITO MORENO, Carlota de. *Las construcciones con se desde una perspectiva variacionista y dialectal*. Tese de doutoramento. Universidad Autónoma de Madrid, 2015. Dispoñible en: <<http://hdl.handle.net/10486/670892>>. Acceso en: 30 set. 2017.

BESWICK, Jaine. Linguistic homogeneity in Galician and Portuguese borderland communities. *Estudios de Sociolingüística: Linguas, Sociedades e Culturas*, 6, 1, p. 39-64, 2005.

BESWICK, Jaine. Borders within Borders: Contexts of Language Use and Local Identity Configuration in Southern Galicia. In: WATT, Dominic; LLAMAS, Carmen (Eds.). *Language, Borders and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. p. 105-117.

BOLLER, Fred. *Die Isoglossenstaffelung in der galicisch-portugiesisch-spanischen Kontaktzone und im Lombada-Aliste-Grenzgebiet (Dialectologia pluridimensionalis Romanica)*. Kiel: Westensee-Verlag, 1995.

DOMÍNGUEZ NOYA, Eva M^a. O Corpus de Referencia do Galego Actual (CORGA): presente e futuro. In: GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto; SANTAMARINA, Antón; VARELA BARREIRO, Xavier (Eds.). *A lexicografía galega moderna. Recursos e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2008, p. 139-151. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=11>>. Acceso en: 17 maio 2017.

DUBERT GARCÍA, Francisco. *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1999.

DUBERT GARCÍA, Francisco. El yeísmo y el fortalecimiento de /j/ en Galicia. In: GONZÁLEZ, Rosario; MOLINA MARTOS, Isabel (Eds.). *Variación yeísta en el mundo hispánico*. Frankfurt am Main – Madrid: Iberoamericana. 2013, p. 39-57.

DUBERT-GARCÍA, Francisco. Interferencias del castellano en el gallego popular. *Bulletin of Hispanic Studies* 82 (3), p. 271-291, 2005.

FERNÁNDEZ REI, Elisa. O estudo da prosodia dialectal: contribución galega ao proxecto AMPER. In: CORRAL DÍAZ, Esther; FONTOIRA, Lydia; MOSCOSO MATO, Eduardo (Eds.). *A mi dizen quantos amigos ei. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2008. p. 459-468.

FERNÁNDEZ REI, Elisa. Dialectal, historical and sociolinguistic aspects of Galician intonation. In: FERNÁNDEZ REI, Elisa; MOUTINHO, Lurdes de Castro; COIMBRA, Rosa Lúcia (Eds.). *Dialectologia. Special Issue VI*. 2016, p. 147-169.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. *O verbo. Contribución á dialectoloxía galega*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela, 1979.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. Bloques e áreas lingüísticas do galego moderno. *Grial*, nº 77, p. 257-296, 1982.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais, 1990.

FERNÁNDEZ REI, Francisco. Espagnol-galicien. In: GOEBL, H.; NELDE, P.; STARÝ, Z.; WÖLCK, W. (Eds.). *Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlín: Mouton de Gruyter, 1996. p. 1285-1295.

- FERNÁNDEZ SALGADO, Benigno; FERNÁNDEZ SALGADO, Xosé Antonio; PUGA MORUXA, Manuel; SOUSA, Xulio. *Diccionario de dúbidas da lingua galega*. Vigo: Galaxia, 1991.
- FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Estilística da lingua galega*. Vigo: Xerais, 2013.
- GARCÍA GONZÁLEZ, Constantino. Interferencias lingüísticas entre gallego y castellano. *Revista de la Sociedad Española de Lingüística* 6:2, p. 327-343, 1976.
- GARCÍA MOUTON, Pilar (coord.); FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés; HEAP, David; PEREA, María Pilar; SARAMAGO, João; SOUSA, Xulio. ALPI-CSIC [www.alpi.csic.es], edición digital de Navarro Tomás, Tomás (dir.), *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, Madrid, CSIC. 2016.
- GARCÍA, Constantino; SANTAMARINA, Antón; ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel. O atlas lingüístico galego. *Verba* 4, p. 5-17, 1977.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel. *O xugo e o carro. Contribución ó estudio das denominacións dos apeiros de labranza en Galicia*. Tese de Doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela, 1980.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Margarita. *El gallego hablado de Cangas de Morrazo*. Tesis Doctoral. Oviedo: Universidad de Oviedo, 2002.
- GONZÁLEZ, M.; VALLEJO, M.; JUNCAL, L. A.; FOLGAR, E. El subsistema 'arcaico' de las fricativas dentoalveolares del gallego, una reliquia en vías de extinción. In: DÍAZ, J. (Ed.). *Actas del II Congreso de Fonética Experimental*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002. p. 215-219.
- GRAÑA NÚÑEZ, Xosé. *Vacilacións, interferencias e outros "pecados" da lingua galega*. Vigo: Ir Indo, 1993.
- GUGENBERGER, Eva; MONTEAGUDO, Henrique; REI-DOVAL, Gabriel (Eds.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2013. Disponible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2065>>. Acceso en: 17 maio 2017.
- GUTIÉRREZ TUÑÓN, Manuel; FONTEBOA LÓPEZ, Alicia. *Atlas Lingüístico de El Bierzo (ALBI)*. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos, 1996-2013.
- KABATEK, Johannes. Interferencias entre galego e castelán, problemas do galego estándar. *Cadernos de lingua* 4, p. 39-48, 1991.
- KABATEK, Johannes. A diferenciación diafásica do galego actual. In: ÁLVAREZ, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; SANTAMARINA, Antón (Eds.). *A lingua galega: historia e actualidade*, tomo I. Santiago de Compostela: Consello da Cultura galega - Instituto da Lingua Galega, 2004. p. 379-388. Disponible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=188>>. Acceso en: 17 maio 2017.
- LOUREDO RODRÍGUEZ, Eduardo. On the use of the article with people's proper names in Galician. In: SOUSA, Xulio; DE BENITO, Carlota; LARA, Víctor (Eds.). *Dialectología. Special Issue V*, p. 167-190, 2015.
- MARIÑO PAZ, Ramón. *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 1998.
- MONTEAGUDO, Henrique. Do uso á norma, da norma ao uso (variación sociolingüística e estandarización no idioma galego. In: ÁLVAREZ, Rosario; MONTEAGUDO, Henrique (Eds.). *Norma lingüística e variación*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega - Consello da Cultura Galega, 2004. p. 377-436. Disponible en: <http://consellodacultura.gal/mediateca/pubs.pdf/norma_lingua.pdf>. Acceso en: 17 maio 2017.
- MONTEAGUDO, Henrique. A lingua no tempo, os tempos da lingua. O galego, entre o portugués e o castelán. In: NEGRO ROMERO, Marta; ÁLVAREZ, Rosario; MOSCOSO MATO, Eduardo (Eds.). *Gallaecia. Estudos de lingüística portuguesa e galega*. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2017. p. 17-60. Disponible en: <<http://dx.doi.org/10.15304/cc.2017.1080.33>>. Acceso en: 17 maio 2017.
- MONTEGUDO ROMERO, X. Henrique. *Historia social da lingua galega*. 2ª ed. Vigo: Galaxia, 2017.
- MONTEAGUDO, Henrique; SANTAMARINA, Antón. Galician and Castilian in Contact: historical, social and linguistic aspects. In: POSSNER, Rebecca; GREEN, Robert N (Eds.). *Trends in Romance Linguistics and Philology*. Volume 5. Bilingualism and linguistic conflict in Romance. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1993. p. 119-173.

PEREIRA, Sílvia Afonso. Variação sintática em Portugal e a fronteira com a Galiza. In: SOUSA, Xulio et al. (Eds.). *Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2014. p. 201-224. Disponível en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2642>>. Acesso en 17 maio 2017.

PREGO VÁZQUEZ, Gabriela. La bivalencia lingüística gallego/español como estrategia discursiva. In: BERNABÉ, Alberto et al. (Eds.). *Actas del II Congreso de la Sociedad Española de Lingüística: Presente y futuro de la Lingüística en España: La Sociedad de Lingüística, 30 años después*. vol. II. Madrid: Sociedad Española de Lingüística, 2002. p. 641-648.

PREGO VÁZQUEZ, Gabriela. Identidades en los márgenes de la superdiversidad: prácticas comunicativas y escalas sociolingüísticas en los nuevos espacios educativos multilingües en Galicia. *Discurso & Sociedad* 9/1-2, p. 165-196, 2015.

PUSCH, Claus; KABATEK, Johannes. Language contact in Southwestern Europe. In: VAN DER AUWERA, Jan; KORTMANN, Bernd (eds.), *The Languages and Linguistics of Europe. A Comprehensive Guide*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, 2011. p. 393-408.

RAMALLO, Fernando. Neofalantismo. In: GUGENBERGER, Eva et.al. (Eds.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega- Instituto da Lingua Galega, 2013. p. 245-258. Disponível en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2065>>. Acesso en: 17 maio 2017.

REGUEIRA, Xosé Luís. Cambios fonéticos e fonolóxicos no galego contemporáneo. *Estudos de Lingüística Galega* 1, p. 147-167, 2009.

REGUEIRA, Xosé Luís. Autenticidade e calidade da lingua: purismo e planificación lingüística no galego actual. *Estudos de Lingüística Galega* 4, p. 187-201, 2012.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. *A fala do Norte da Terra Cha. Estudio descriptivo*. 2 vols. Tese de Doutoramento. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1989.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Estándar oral e variación social da lingua galega. In: ÁLVAREZ, Rosario; VILAVEDRA, Dolores (Eds.). *Cinguidos por unha arela común: homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Vol. 1, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1999. p. 855-875.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Os estudos de dialectoloxía galega desde 1967 á actualidade. In: CORRAL DÍAZ, Esther; FONTOIRA, Lydia; MOSCOSO MATO, Eduardo (Eds.). *A mi dizen quantos amigos ei. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2008. p. 573-584.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Mantenimento y cambio lingüístico: fricativas sibilantes en gallego. *Revista de Filología Románica* 31, p. 151-168, 2014.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Factores internos e externos nos cambios fonolóxicos do galego actual. In: CHAUVENAU, Jean-Paul; BARBATO, Marcello; FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés (Eds.). *Actes du XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes: Section 8. Linguistique variationnelle, dialectologie et sociolinguistique*. Strasbourg: ÉLiPhi, 2015. p. 221-233.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa (Eds.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega- Instituto da Lingua Galega, 2017.

REI-DOVAL, Gabriel. 2013. Purismo e control normativo da lingua galega. In: GUGENBERGER, Eva et al. (Eds.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2013. p. 261-288. Disponível en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2065>>. Acesso en: 17 maio 2017.

RÍOS PANISSE, M^a do Carme. *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia. I. Invertebrados y peces. II. Mamíferos, aves y algas*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1977-1983.

RODRÍGUEZ LORENZO, David. A gheada, un fenómeno innovador do galego. Evolución diatópica no século XX. In: FIÉIS, Alexandra; COUTINHO, Maria Antonia (Orgs.). *XXIV Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Lingüística: Textos seleccionados*, Lisboa: Associação Portuguesa de Lingüística, 2009. p. 453-465.

- RODRÍGUEZ LORENZO, David. The diatopic development of aspects of twentieth-century Galician. A contrastive analysis of linguistic geography data. *Dialectologia. Special Issue III*, p. 145-156, 2012.
- RODRÍGUEZ YÁÑEZ, Xoán Paulo. Paradigmes pour l'étude sociolinguistique du bilinguisme. In: ELOY, Jean-Michel; Ó HIFEARNÁIN, Tadhg (Eds.). *Langues proches – Langues collatérales. Near Languages–Collateral Languages*. Paris: L'Harmattan, 2007. p. 37-62.
- ROMERO, Patricia; NÚÑEZ SINGALA, Manuel C. Interferencias entre galego e castelán na prensa escrita en Galicia. In: ÁLVAREZ, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; SANTAMARINA, Antón (Eds.). *A lingua galega: historia e actualidade*. Tomo I. Santiago de Compostela: Consello da Cultura galega - Instituto da Lingua Galega, 2004. p. 535-545.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. *Lingua galega e variación dialectal*. Ames: Laiovento, 2011.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. A fala das persoas de idade e a súa importancia para o estudo da variación lingüística. In: MERLAN, Aurélie; SCHMIDT-RADEFELDT, Jürgen (Eds.). *Portugiesisch als Diasystem*. Frankfurt am Main - Berlin - Bern - Bruxelles - New York - Oxford - Wien: Peter Lang, 2013. p. 143-162.
- SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel (Ed.). *Modelos de lingua e compromiso*. A Coruña: Baía Edicións, 2014.
- SANMARTÍN REI, Goretti. Nos camiños do entusiasmo. Calidade da lingua e *planificación*. Vigo: Xerais, 2009.
- SANTAMARINA, Antón (coord.) *Tesouro informatizado da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega, 1986-. <<http://ilg.usc.es/TILG/>>.
- SANTAMARINA, Antón. Informe de Ramón Piñeiro á Real Academia Galega. *Boletín da Real Academia Galega*, vol. 370, p. 7-17, 2009.
- SANTOS RAÑA, Irene; SUÁREZ QUINTAS, Soraya. Percepción e actitudes lingüísticas na fronteira galego-portuguesa. Unha aproximación á perspectiva ourensá. In: SOUSA, Xulio et.al. (Eds.). *Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega- Instituto da Lingua Galega, 2014. p. 91-113.
- SECO OROSA, Ana. Determinación da fronteira lingüística entre o galego e o leonés nas provincias de León e Zamora. *Revista de filología románica*, nº 18, p. 73-102, 2001. Dispoñible en: <<http://revistas.ucm.es/fl/0212999x/articulos/RFRM0101120073A.PDF>>. Acceso en 17 maio 2017.
- SILVA DOMÍNGUEZ, Carme. Un novo intento de clasificación das interferencias do castelán sobre o galego, coa perspectiva do ensino primario e secundario ó fondo. In: CABEZA, Carmen; LORENZO SUÁREZ, Anxo; RODRÍGUEZ-YÁÑEZ, Xoán Paulo (Eds.). *Comunidades e individuos bilingües: Actas do I Simposio Internacional sobre o Bilingüismo*. Vigo: Universidade de Vigo, 2003. p. 818-833.
- SILVA VALDIVIA, Bieito. Un aspecto da avaliación da competencia: identificación e valoración de interferencias lingüísticas. In: ÁLVAREZ, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; SANTAMARINA, Antón (Eds.). *A lingua galega: historia e actualidade*. Tomo I. Santiago de Compostela: Consello da Cultura galega - Instituto da Lingua Galega, 2004. p. 415-429.
- SILVA VALDIVIA, Bieito. Tipoloxía das manifestacións de contacto lingüístico en Galicia. Algunhas consideracións. *Cadernos de lingua* 4, p. 27-38, 1991.
- SILVA VALDIVIA, Bieito. Galego e castelán: entre o contacto e a converxencia. In: GUGENBERGER, Eva et al. (Eds.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2013. p. 287-314. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2065>>. Acceso en: 17 maio 2017.
- SOUSA, Xulio. Xeolingüística e cambio lingüístico: gheada e seseo no ALPI e no ALGa. In: ILIESCU, Maria; SILLER-RUNGGALDIER, Heidi; DANLER, Paul (Eds.). *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*. Vol. VI. Berlin - Boston: De Gruyter, 2009. p. 257-267.
- SOUSA, Xulio. Aproximación á análise dialectométrica das variedades xeolingüísticas galegas: un estudo comparativo. In: BERNARDO, Mª C. Rolão; MONTENEGRO, H. Mateus (Eds.). *Encontro de estudos dialectológicos*. Actas. Ponta Delgada: Instituto Cultural de Ponta Delgada, 2006. p. 345-362.

SOUSA, Xulio. Dialect change and variation: the Atlas Lingüístico de la Península Ibérica. *Dialectologia. Special Issue III*, p. 189-207, 2012.

SOUSA, Xulio. *Índices do Atlas Lingüístico Galego*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2017. <<http://ilg.usc.es/indices/>>.

SOUSA, Xulio; NEGRO ROMERO, Marta; ÁLVAREZ, Rosario (Eds.). *Lingua e identidade na fronteira galego-portuguesa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2014. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=2642>>. Acceso en: 17 maio 2017.

SOUSA, Xulio; RODRÍGUEZ LORENZO, David. Do espazo ó tempo: o cambio lingüístico en galego a partir da xeolingüística. In: REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa (Eds.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2017. p. 241-269.

SUÁREZ QUINTAS, Soraya. O galego non é o ghallego que falamos nós: a percepción e as actitudes como condicionantes do cambio lingüístico. In: REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa (Eds.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega - Instituto da Lingua Galega, 2017. p. 187-213.

VALCÁRCEL RIVEIRO, Carlos. *Do rural ao urbano: tentativa dunha análise xeolingüística do Concello de Pontevedra*, Pontevedra: Deputación de Pontevedra, 2002.

VALLE, José del. Monoglossic policies for a heteroglossic culture: misinterpreted multilingualism in Modern Galicia. *Language & Communication* 20, p. 105-132, 2000.

VIDAL FIGUEROA, Tiago. Estructuras fonéticas de tres dialectos de Vigo, *Verba* 24, p. 313-332, 1997.